

SİDNEY NETTLETON FISHER, *The Middle East, A History*. 650 sayfa, ikisi kapak, 18 i metin içinde 20 Harita. Alfred A. Knopf, New York 1959.

Amerika'da Ohio devlet Üniversitesi Modern Tarih Profesörlerinden Dr. S. N. Fisher "Orta Doğu, bir tarih" adı altında 650 sahifelik çok dikkate değer bir kitap yayınlamış bulunmaktadır. Orta Doğu, bugün Batı ve Doğu askerî ve iktisadî menfaatlerinin çarpıştığı çok önemli bir bölge halini almıştır. Batı ile Doğu arasındaki kara, deniz ve hava ulaştırma yolları Orta Doğu'dan geçer, Batının çok önemli bir enerji kaynağı olan petrol dünya istihsalinin bugün için yüzde yirmiden fazlasını da bu bölge vermektedir. Orta Doğu, II inci Dünya Harbinden sonra, bugün, dünya politikasının en önemli bir bölgesi olmuştur. Nato devletlerinin Güney Doğu kara kuvvetleri müşterek kumandanlığının karargâhı İzmir'de ve Cento'nun daimî askerî plânlama merkezi Ankara'dadır. Amerikan Başkanı Eisenhower de, önümüzdeki Batı-Doğu zirve konferansından önce, 1959 yılı son ayı içinde Orta Doğu başkentlerini ziyaret ederek bu memleketler devlet adamlarıyla konuşmalarda bulunmuştur. Buna karşılık, Orta Doğu liderlerinin bir çoğu 1958 ve 1959 yıllarında Moskova'ya giderek Sovyet Lideri Kruçef'le ve diğer Sovyet liderleriyle buluşmuşlardır. Her iki blokun son bir kaç yıl içinde Orta Doğu etrafındaki hummalı faaliyeti ve bizzat Orta Doğu devletlerinin uyanış ve davranışları bu bölgeye şimdye kadar hiç görülmemiş bir önem kazandırmıştır. II inci dünya harbine kadar, birleşik Amerika'nın Orta Doğu'daki iktisadî menfaatleri pek azdı. Bunun bir sonucu olarak Amerikan hükümeti ve Amerikan umumî efkârı Orta Doğu problemleriyle heman hiç uğraşmamıştı. Amerikan hükümetinin ve halk efkârının bu bilgisizliklerinin dünya barışına ne gibi zararlara mal olduğu her kesce bildiği için bunların üzerinde fazlaca durmaya lüzum görmüyorum. Amerikan liderlerinin ve halkının, Doğu problemleriyle son yıllarda gösterdiği yakın alâkanın, ileride bu gibi yanlışlıklara meydan verilmeyeceği hakkındaki ümidimizi boşa çıkarmıyacak kadar kuvvetli olduğunu görmekteyiz. Bugün, tamamiyle değişmiş olan durum karşısında Profesör Fisher'in kitabı tam vaktinde yetişmiştir. Şüphesiz, Profesör Fisher'in Orta Doğu Tarihi bu konuda Amerika'da yazılmış olan tek kitap değildir. Elimize geçen Amerikan yayınları arasında, Profesör Hoskins'in de aynı adı taşıyan ve 1958 de yayınlanmış çok faydalı eserini de zikredebiliriz ¹. Yalnız Fisher'in kitabı, Orta Doğu memleketlerinin, ilk çağlardan başlayarak bugüne kadar ilk, Orta ve modern tarihlerini incelediği halde, Hoskins sadece bugünkü durumu ele almaktadır. Bugünkü Amerikan umumî efkârı için Profesör Fisher'in eserinin daha öğretici ve uyarıcı olacağını sanıyorum. Bizde de, Orta Doğu problemlerini ilmî açıdan inceliyen kıymetli, ciddi ve uzun çalışma mahsulü eserlerin yayımlandığını memnurlukla görmekteyiz. Bû konuna arkadaşımız Prof. Tayyib Gökbilgin'in "Millî Mücadele başlarken" adlı kıymetli kiti-

¹ Prof. Dr. Halford L. Hoskins, *The middle East, Problem area in world Politics*. The Macmillan Company, New York, 1958, 311. sayfa, 6 Harita.

bını Türk gençliğine ben de haber vermek istedim². Türk milliyetçiliğinin başlıca tezahürlerinden ve mihraklarından birisi olan ikinci meşrutiyetin Orta Doğu'da yaptığı değişiklikler çok derin ve geniştir. Fisher'in kitapta umumî Orta Doğu tarihi çerçevesinde ele alınmış olan bu önemli problem Profesör Tarık Z. Tunaya tarafından "Hürriyetin ilânı, ikinci meşrutiyetin siyasi hayatına bakışlar" adı altında kıymetli bir monografi halinde umumî Türk efkârına sunulmuş bulunmaktadır. "Türkiye'de Siyasi Partiler" adındaki kaynak eserin yazarı anayasa Profesörü T. Z. Tunaya'nın kıymetli iki monografisi de yayınlanmış bulunmaktadır³.

Bu umumî mülâhazalardan sonra Türk aydınlarına, yakından tanıtmak istediğimiz "Orta Doğu, bir tarih" adlı eserle, Profesör Fisher, her türlü, hurafelerin, bir kısım Amerikan efkârında merak ve heyecan uyandırabilecek masalların, Orta Doğu ve Türkler hakkında önceden edinilmiş kanaatlerin baskısına kapılmadan Amerikan ve dünya umumî efkârına, uzun yıllar süren emek mahsulü bir ilmî eser sunmuş bulunmaktadır. Amerika'ya Orta Doğu'yu her yönüyle daha iyi tanıtan, Amerika ve Orta Doğu'yu birbirine yaklaştırmak amacını güden bu eserden dolayı değerli yazara teşekkür etmek borcumuzdur. Eser, Orta Doğu memleketlerinin Prehistorya'dan zamanımıza kadar, umumî tarih çerçevesi içinde, gelişmelerini gözümüzün önünde canlandırmaktadır. Bu eser, sadece belli bir problemi vesikalariyle bir konu olarak ele almadığı için bir ihtisas kitabı değildir. Kitap, Amerikan Kolej ve yüksek okul öğrencilerinin ve aynı zamanda bütün aydın kütlenin zevkle okuyup faydalanabileceği güvenilir bir kılavuzdur. Eserin Orta Doğu'da, özel olarak bizde, İngilizce bilen aydınlar için lüzumlu bir kaynak olduğuna inanmaktayım.

650 sahifelik kitap, dört bölümle (Kısım) 42 alt bölüme (Fasıl) ayrılmıştır. Her alt bölümün sonunda kullanılan kaynaklar hakkında tam bilgi verilmiştir. Çok faydalı kitabın her alt bölümünü incelemeye yerimizin yetmemesinden gerçek bir üzüntü duymaktayız. Biz, ancak kitabın çeşitli konuları hakkında genel bir fikir vermeye çalışırken İslâm, özel olarak Osmanlı ve yeni Türk devleti bahisleri üzerinde daha fazla durabileceğiz, sonunda da, kitabın ilmî karakterine hiçbir eksiklik vermemiş olan bazı küçük yanlışlar üzerine dikkati çekeceğiz.

İlk iki alt bölümde (S. 3-26), Orta Doğu'nun, coğrafyasıyla İslâmiyetten önceki durumu ele alınmıştır. Profesöre göre Orta Doğu kavramı içine Türkiye, Arap yarımadasındaki büyük ve küçük devletlerden (Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, Suudî Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Oman, Maskat ve Aden) başka Mısır, Sudan ve İran da girmektedir. Kültür bakımından Afganistan, Pakistan, Libya, Tunus, Ceza-yir ve Fas da, bir dereceye kadar Orta Doğu'dan sayılmıştır.

² Bk. Belleten, 93, Bibliyografya, Prof. Yaeschke.

³ Profesör Tarık Z. Tunaya, "Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyatin siyasi hayatına bakışlar" siyaset ilmi serisi (1), Bahar Matbaası, İstanbul 1959, sahife 212.

Osm. İmparatorluğundan T. B. M. Meclisi Hükümeti Rejimine geçiş. Say. 22, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1956.

T. B. M. Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve siyasi karakteri ayn. Basımevi, 1958 Say. 21.

Kitapta en geniş yer, pek doğru olarak, İslâmiyetin doğuşu ve yayılışı (116 sahife) ile Osmanlı İmparatorluğu'na (200) verilmektedir. Birinci bölüm (s. 29-145) İslâmiyete ayrılmıştır. Kendi içinde sekiz alt bölüm halinde düzenlenmiş olan (fasıl 3-10) bu bahiste Muhammed'in hayatı, ölümüne kadar mücadele ve zaferi, dört halife devri, İslâmiyetin esasları, Emeviler devrinde İslâm İmparatorluğu'nun yayılması ve teşkilâtı, Abbasiler zamanında İslâm dünyasının kültürce yükselişi, Müslüman fıkıhı ve şeriat, İslâm kültürü, haclı seferleri, Moğol istilâsı, Mısır'da Memlûk idaresi Orta Çağ İslâm dünyasının yıkılışı objektif olarak incelenmiştir. Yazarın ne kadar objektif davrandığını göstermek için bu bölümde ileri sürülen bazı görüşleri aktarmayı faydalı buluyorum.

Fisher'e göre: "Orta Çağ İslâm dünyasını yıkan âmiller arasında haclı seferleriyle Moğol istilâsı önemli bir yer tutmaktadır. Haclı seferlerinden dönen Lâtin şövalyeleri, Doğudan getirdikleri bilgilerle Batıda Rönesansın doğuşunu çabuklaştırmışlardır (s. 137). Haclılar, Orta Doğu'da, üstün bir medeniyetle temas geldikleri inancını Batıda uyandırmışlardır. Orta Doğu ahalisi ise, Batılıların zalim, barbar, cahil olduklarını anlamışlardır. Haclı seferleri yapıcı değil, çok yıkıcı olmuştur (s. 137)

Haçlılardan sonra, İslâm dünyasını yıkan olay, XIII üncü yüzyıldaki Moğol istilâsıdır. Moğolların yaptıkları yıkımlar, ancak, zamanımızda, XX inci yüzyılda onarılabilmıştır. Bütün geçmiş zamanlarda, Orta Doğu, Moğol istilâlarındakinden daha ağır ve yıkıcı bir darbeye maruz kalmamıştı (s. 139). Hulagu'nun istilâlarını takip eden yüzyılda Cengiz Han'ın haleflerinin arasındaki geçici barış zamanlarında tacirlerle, Marco Polo ve İbni Batuta gibi seyyahların dolaşmaları mümkün olmuştur. Diğer taraftan, 1368 de Çin'de Ming sülâlesi kurucusunun, Moğolları yenerek Orta Asya üzerinden giden Batı-Doğu ticaret yollarını kapaması, Akdeniz'le olan ticaretin, Arap Okyanusu, Kızıldeniz ve Mısır üzerinden çevrilmesine sebebiyet vermişti (s. 141). Kıtalar arası ticaret yolunun bu suretle değişmesi, Orta Doğu'nun iktisadî çöküntüsü üzerinde tesirini göstermekten geri kalmamıştır.

Irak, Doğu ve Orta Anadolu ile İran'ın bir kısmındaki gelişmiş Müslüman kültür ve medeniyetine son vuruşu Timurleng (1380-1405) indirmişti. Bu barbar taşmasının sonunda, Orta Doğu işleri, ayakta kalabilmiş olan Osmanlı devleti, İran ve Mısır Memlûkleri etrafında toplanıyordu. Mısır, 1517 de bir Osmanlı vilâyeti olmuş. İran ise, Safevî'lerin idaresinde, birliğini gerçekleştirmiştir. Mısır'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle, Orta Doğu'nun politika, ekonomi ve kültür merkezi İstanbul olmuştur. Bir çağ, böylece sona ermiştir. Orta Doğu'nun geleceği Türk idaresinin eline geçmiştir.

11-19 uncu alt bölümleri içine alan II inci bölümdeki (s. 149-261) Osmanlı İmparatorluğu bahsinde açıklanmış olan problemlerden ilgi çekici bazıları şunlardır:

a) "... Bizans İmparatorluğu, uzun ve ızdıraplı bir hastalık sonunda ihtiyarlıktan çökmüştür. Boğaziçindeki İmparatorluk merkezinde gürbüz Osmanlı İmparatorluğu, yeni bir ışıla ortaya çıkmıştı (s. 159).

b) Büyük zaferler ve Müslüman yayılış devri olan VII inci yüzyıldan beri Toros dağları ve Doğu Anadolu yaylaları Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasında fiilî bir hudut teşkil ediyordu. Büyük bir değişiklik olmadan, iki taraf orduları, diğer tarafın içerlerine akınlar yapıyorlardı. Müslümanlar, bu hudut savaşılarına Gazi, Bizanslılar ise Akri Toi unvanını vermişlerdir.

c) Malazgirt Meydan muharebesinden hemen sonra Türkler Anadolu'da kuvvetli bir şekilde yerleşmişlerdir. İznik, İzmir ve bütün Batı Anadolu Selçuk Türklerinin eline geçmiştir. 1 inci haçlı seferi (1097), Bizanslılara geçici bir kuvvet vermiş ve Türk istilâsını bir süre için durdurabilmiştir. Asıl Anadolu'da Selçuk istiklâline son veren olay, Köseadağ bozgunu (1243) olmuştur. Selçuk hükümdarları bundan sonra Moğolların bir oyuncaklığı olmuşlardır. Bu durum karşısında Anadolu Türklerinde Selçuk hükümdarlarına karşı bağlılık ve saygı silinmişti. Türk gazileri ve Türkmen kabileleri bu durum karşısında, Selçuk hâkimiyetinin ihmal edilebileceğini ve Bizans mukavemetinin de gevşemesinden, hudutlarının kolayca geçilebileceğinin farkına varmışlardı (s. 167). Anadolu'nun Batı yarısında istiklâllerini ilân ve kolayca devam ettirebilen Türk beyliklerinden her birinin özel bir karakteri olmakla beraber hepsinde "Türkmen ve Gazi" vasıflarının ortaklığı kabul olunabilir. Söğüt'te Osman Beyin kurduğu beyliğin vasıfları da ötekilerinkinden pek az farklıydı. Bir Gazi beyliğinin, varlığının hikmeti din düşmanlarına karşı savaştır. Gaziliğin diğer bir vasfı da ahlâk prensiplerinin temeli olan "Fütüvve"nin tanınmasıydı. Karışıklık ve siyasi çöküntü "Gazilik" hareketini geliştirmişti.

d) Gazilikten daha sağlam bir idare düzeni kurmak, Osmanlıların Anadolu'da ve Balkanlarda gelişmelerinde karşılaştıkları en önemli bir problemdi. Osmanlı devletinin çok kısa bir süre içinde yükselmesini ve genişlemesini, yazar, genç devletin bu yönde elde ettiği başarıyla izah etmektedir (s. 170). Yıldırım Bayezid'in en büyük emeli, Gazi geleneğine aykırı olarak Anadolu'nun bütün Müslüman memleketlerini, belki de, bütün Orta Doğu'yu, kendi idaresi altında birleştirmek istemesi idi. Yıldırım'ın İmparatorluk hülyası Ankara'da yıkılmıştı. Fatih Mehmet, İstanbul'u zaptetmekle (29 Mayıs 1453) büyük dedesinin emelini gerçekleştirmiştir. İstanbul'un Türkler tarafından fethinin "keşiflere, Kristof Kolomb'un seyahatlerine, rönesans'a yol açtığına, yazar, şüphe ile bakmaktadır. Bununla beraber, bu fethin bir sonucu olarak Türkler, istedikleri yerlere akınlar yapacak bir duruma gelmişlerdir. Batı düşüncesinde önemli bir yer tutan İstanbul'un zaptı, dünya üzerinde iktisadi, askerî veya kültürel tesirlerden ziyade, ruhi tepkiler uyandırmıştır. İstanbul'un geri alınması için, Batıda düşünülen haçlı seferleri lafta kalmıştır. İstanbul'un zaptı, Müslümanlar için büyük ve şanlı bir zafer, Osmanlı Türkleri bakımından devletin tabii başkentinin elde edilmesi idi. İstanbul'un kazanılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında "kilit taşı" olmuştur (s. 194). Fatih Mehmet, İstanbul'dan sonra "İmparatorluğun sınırlarını ancak ölçülü bir şekilde genişletmiştir." Her yıl yapılan seferlerde "İmparatorluğun kuvvetlendirilmesi, sınırların düzeltilmesi ve bütünlenmesi" amacı güdülmüştür. Bu politikanın uygulanmasıyla Avrupa'da, Belgrat müstesna, Tuna'nın bütün Güneyi sağlam olarak elde edilmiş, Anadolu'da Karaman işi çözülmüş (1466 Larende Muharebesi), Adana ve Akdeniz'in bütün Anadolu kıyıları İmparatorluğa katılmıştır. Arkasından Trabzon Rum İmparatorluğu (1461), Doğu Anadolu'da Akkoyunlu Uzun Hasan devleti (1473), Kırım'la birlikte önemli bir Ceneviz ticaret merkezi olan Kefe ve Venedik'ten Sakız, Limni, Midilli, Eğriboz adaları alınmıştır. Fatih'le "Bir büyük adam, büyük, muhteşem bir imparator ve imarçı bir hükümdar ölmüştü (Mayıs 1481). Büyük başarılar devrinde Osmanlı devletinde, daima "meziyet ve kabiliyet", insanları işbaşına getirmiştir. Meziyet ve kabiliyetten başka mülâhazalar devlet idaresinde yer almayınca başlarken devlet yerinde saymaya başlamıştır (s. 200).

II inci Bayezid'in ilk işi, babasının ve saray büyüklerinin Gentile Bellini'ye yaptırdıkları resimleri pazarda satmak olmuştur.

Yavuz Selim, sekiz yıllık saltanatında, diğer Müslüman devletleri zararına olarak, daha çok Asya'da toprak kazanmıştır. O, "Orta çağdaki Emevi ve Abbasî İmparatorluklarının varisi ve mukaddes Müslüman topraklarının hükümdarı" olmuştur. Bu Toprak Kazançları "Osmanlı İmparatorluğu'nun şarklaşması" sonucunu vermiştir. Zamanın hiçbir prensi, Yavuz'un tek varisi Kanunî Süleyman'dan daha iyi bir eğitim görmemiş ve büyük bir devleti idare için onun gibi pratik yetişmemiştir." Kanunî, Rönesans'ın ince bir centilmeni idi. Rodos ve Belgrad'ın zaptıyla, Orta Doğu, büsbütün Osmanlıların eline geçmişti. Pavia'da (1525) yenilen Fransızlar, V inci Şarl'a karşı yardım istemeleri, Osmanlı ordusunun 1526 da Belgrad'ın Kuze-yinde ilerlemesine sebep olmuştur. Macaristan seferi, bir muhteşem akın olarak kaldı. Kanunî'nin, uzak Mohaç ve Budapeşte'de bırakacak kadar çok askeri yoktu. Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı cezalandırmak için açılan seferde, Viyana'ya Osmanlı taarruzu 29 Eylül 1529 da başlamıştı. 12 Ekimde Viyana surları ciddi olarak zayıflamıştı. Osmanlıların 15 Ekimde çekilmeleri Viyana müdafileri için bir mucize tesiri yapmıştı. "Nerede ise teslim olmak üzere idiler." Gerçekte, Osmanlılar "kış bastırmadan önce Edirne ve İstanbul'a varmak isteyen yeniçerilerin homurdanması" yüzünden çekilmişlerdi. Viyana, Osmanlıların ulaşmayacağı bir yerdi. Fakat, Hıristiyanlık, Osmanlı devletinin bu imkânsızlığını anlayamamıştır (s. 222-223). Macaristan, doğrudan doğruya Budapeşte beylerbeyinin idaresinde 25 eyalet halinde İmparatorluğa katılmış ise de (1541) "Macar halkı kendi bildiği gibi yaşamakta devam etmiştir." Kanunî, Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyetini sağlamış olarak öldü. Sokullu Mehmet Paşa'nın da öldürülmesiyle (1579) Orta Doğu tarihinde bir devir kapanmıştı. İmparatorluğun ihtişamı ve genişlemesi çabuk duraklamaya ve gerilemeye dönmüştür. Kudretli ve dinamik Osmanlı İmparatorluğu, yerini, hızla zayıflayan ve bozukluğa doğru yuvarlanan bir devlete bırakmış ve "Avrupa'nın yükselmekte olan merkezleşmiş kırıllıkları ve milletleri, onu çok çekici bulmuşlardı."

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme sebepleri olarak da, başlıca şunlar gösterilmiştir (18 inci alt bölüm s. 235-245): "... Bu devrin bir düzine padişahından dördü tahta çıktıkları sırada 16 yaşından daha küçüktüler. Geri kalanlar ise disiplinsiz genç adamlardı. Saray hayatı da onların enerjisini bozuyordu. Başında mutlak bir hükümdarın bulunduğu Osmanlı politika yapısı, bu yüzden sarsılmaya başlamıştı. Avrupa'da, hudutların genişlemesi, düşmanlarla birlikte sefer masraflarını da arttırmıştı. Ganimet, masrafı karşılamıyordu. Bundan da saray israflarına pek az bir şey kalıyordu. Dünya ticaretinin Akdeniz'den Atlantik'e kayması, Osmanlı gelirini azaltmıştı. III üncü Murad'la birlikte, rüşvetcilik en yukarıdan en aşağı memurlara kadar yayılmıştı. Padişahlar, yüksek vazifelere ehliyetizleri getiriyorlardı. Yeniçeriler yine III üncü Murad'dan bu yana hoşlanmadıklarının başını istemek için Saraya saldırmayı âdet edinmişlerdi. Bu usul başarı kazanınca haris adamlar, rakiplerinden kurtulmak için asker takımını ayaklandırmışlardır. Köp-rülü ailesinden üç vezirin gayreti geçici bir tesir bırakmıştır. IV üncü Mehmed'in, başa getirdiği saray adamı Kara Mustafa, iki yılda, Ukrayna'yı Rusya'ya bırakmış ve iki yüz bin kişilik bir ordu ile Viyana'yı kuşatmıştır (1683). Viyana'nın zaafi ve garnizonun takatsızlığı belli olmuştur. Polonya kralı Jan Sobieski'nin 70 bin

kişiyle müdahalesinden sonra 12 Eylül 1683 de Viyana bozgunu vuku buldu. "Ne kara Mustafa Paşa'nın kafasının kesilmesi, ne de IV üncü Mehmed'in tahttan indirilmesi Macaristan'ın elden çıkmasını önleyebilmiştir."

İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Paget'nin aracılığıyla meydana gelen Karlofça andlaşması, Babıâli'yle Avrupa'nın münasebetleri bakımından Orta Doğu'da yeni bir devir açmıştır (s. 243). Muharib olmıyan Avrupa devletlerinin de antlaşmaya katılmalarıyla "bütün Avrupa"lıları hukuk bakımından Orta Doğu problemleriyle ilgili oldukları kabul edilmiş bulunuyordu. Osmanlı Hıristiyanları, Karlofça andlaşmasıyla Avrupa diplomasisinin iştigal sahasına girmişlerdir (s. 243). Avrupa bakımından ise, Orta Avrupa'nın bir Osmanlı istilâsından korkusu kalmamış, tersine olarak, İstanbul ve Boğazlara taarruz için yol açılmıştı. Osmanlı ordu ve donanması, 18 inci yüzyıl başından itibaren birinci sınıf Avrupa askeri olmaktan çıkmışlardı. Artık Osmanlı İmparatorluğu vahim bir askerî mesele değildi. Önemi, sadece, diplomasi sahasında idi (s. 244).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinde ve geri çekilmesinde (19 uncu fasıl, s. 264-256) müessir olan başlıca olaylar ve sebepler şu suretle özetlenebilir: "18 inci yüzyıl hükümdarlarında, ahlâksızlık, iltimas, liyakatsızlık, harem entrikaları, menfaatçilik ve sarayın duygusuzluklarıyla mücadele edebilecek azim ve irade yoktu. Hükümet işlerinde, daha çok analarının, yahut gözdelelerinin sözü geçiyordu. Eğlence düşkünü III üncü Ahmet zamanında servet, saray eğlencelerine ve ışık oyunlarına harcanıyordu. I inci Mahmut, kuvvet ve kudretini, cami, saray, köşk gibi lüzumu şüpheli binalar kurmakta kullanıyordu. III üncü Osman, III üncü Mustafa ve I inci Abdülhamit yaşlı, çok gevşek ve iradesizdiler. Yalnız bu sonuncunun övülecek yönü, veliahdı Selim'in serbest eğitim yapmasına fırsat vermesiydi.

17 inci yüzyılda Osmanlı devletiyle mücadele eden başlıca devletler Avusturya ve Venedik idi. 18 inci yüzyılda Venedik'in yerini Rusya almıştır. Osmanlı devleti Belgrat antlaşmasından (1739) sonra 35 yıl barış içinde yaşamıştır. Avrupa, Avusturya veraset muharebeleri (1740-1748), yedi yıl harbi (1756-1763) ve Polonya'nın ilk paylaşılmasıyla (1772) uğraşıyordu. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe artan zayıflaması dikkatten uzak kalabilmişti. Yedi yıl harbinden sonra Rusya ve Avusturya, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleştiler. Polonya'nın parçalanmasına göz yuman İngiltere, II. Katerina'nın, Osmanlı devleti üzerindeki kötü niyetlerine mâni olmıya çalışıyordu. Fransa kralı XV inci Lui de, Rusya'ya karşı Osmanlı devletini kuvvetlendirmek için Baron de Tott'u, elçi olarak da Vergennes'i göndermişti. Rusya, küçük Kaynarca andlaşmasının 11 ve 12 inci maddeleriyle bazı faydalar elde etmişti. Padişah "kendi İmparatorluğunda Hıristiyanlığı koruyacağına dair" söz veriyor ve Rusya da, "Hıristiyan Osmanlı tebaası ve Besarabya ve Tuna vilâyetleri lehine" konuşmak hakkını almış bulunuyordu. Rusya bu iki maddeden 19 uncu yüzyılda Balkan ve Boğazlar üzerindeki ihtiraslarını tatmin için faydalanmıştı. II inci Katerina ile Avusturya İmparatoru Jozef, "Grek projesi" (1782) ile Osmanlı devletinin paylaşılması için ilk adımı atmışlardı. Bu paylaşmada; Avusturya, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Dalmaçya'yı; Venedik, Mora, Girit ve Kıbrıs'ı; Fransa, Mısır ve Suriye'yi; Rusya da Besarabya, Eflâk, Buğdan'ı alacaklardı. İstanbul'da bir Grek-Rus İmparatorluğu kurulacaktı.

Harb 1787 de patladı. Avusturya ve Rusya'nın harbte başarı elde etmelerine rağmen, Polonya'nın ikinci ve üçüncü defa paylaşılması⁴, II inci Katerina'nın ölümü (1796) ve Fransız ihtilâli, IIIüncü Selim'e nefes almak imkânını vermiştir. Polonya'nın, üç devlet arasında paylaşılması, o vakit için, Osmanlı devletini, bu gibi bir âkibete uğramaktan kurtardığı söylenmiştir (s. 252). Bununla beraber, Orta Doğu, 19 uncu yüzyılda, Avrupa emperyalizminin pençesine düşmüştür. 19 uncu yüzyılda dışardan saldırıya uğrayan ve iç karışıklıklarla sarsılan Osmanlı devletinin ayakta durabilmesi bir mucize idi (s. 255). Bir çok Osmanlılar, "siyasi, iktisadi, malî, askerî ve içtimai islâhat yapılmadıkça devlet geleceğinin tehlikeye düştüğünü" anlamışlardı. Devletin yeni bir yola girmesi, dünyanın diğer bölgelerindeki ilerileme ve gelişmeleri, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu şartları anlamış bir çok idealist adamların iş birliğine bağlıydı. O vakitki Osmanlı islâhatçıları eksik olan "Batı Avrupa'nın aydınlanma anlayışı" idi. III üncü Selim, vatandaşlarına nisbetle çok ileride bir adamdı ve bu yolda canını vermişti.

III üncü bölüm (s. 261-361) modern Orta Doğu'da Avrupa emperyalizmi 8 alt bölüm (20-27) içinde incelenmiştir. Bu bahislerde ele alınmış olan konuların özeti şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu, görünüşte, Fransız ihtilâlinin ve Napolyon harblerinin bütün fırsatlarına dayanmıştır. Besarabya kaybolmuş, Belgrad'da yarı muhtar bir idare kurulmuştur. İki padişah (III üncü Selim, IV üncü Mustafa) askerî ihtilâl sonucunda öldürülmüşlerdir. İmparatorluğun teşkilâtında pek az değişiklik yapılabilmıştır. Bununla beraber "milliyetçilik ve islâhat tohumları" serpilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yeni bir devrin ve yeni bir hayatın eşiğine basmıştır (s. 267). En aşağı üç yüzyıldan beri, padişahlar, yeniçerilerin serkeşliğinden ıstırap duymuşlar ve 17 inci yüzyılın başlarından itibaren yeniçeriler sık sık, devlet politikasına karışmışlar, bir çok vezirlerin kafalarını uçurmuşlardır. 18 inci yüzyıl boyunca da, bir çok padişahlar orduyu modernleştirmek ve yeniçerileri daha iyi silâhlarla donatmak istemişler, fakat, her defasında başarısızlıkla karşılaşmışlardır. Osmanlı ordusunun, Avusturya ve Rus alaylarıyla boy ölçüşmek zorunda kalması, yenilemeyi zaruri kılmıştır. III üncü Selim, ordusunu modernleştirmek yolunda başını vermiştir. II inci Mahmut ise daha ihtiyatlı davranarak yeniçerileri kaldırmıştır (1826). Açtığı harbiye ve tıbbiye okullarında bir çok genç Türkler, Fransızca ve Almanca gibi bir Batı dili öğreniyorlardı. Bu yoldan hür Batı edebiyatı bu gençlere açılmıştı. Sultan Mahmud'un şahsında, Osmanlı devleti, özel menfaat zümreleriyle taassubu ve geriliği ezecek kabiliyette bir hükümdar bulmuştu. Sultan Mahmud'un yeniliklerinden sonra, artık, eski düzene dönülemezdi. Daima, ileriye bakan bir hürriyet hareketi üstün gelmişti (s. 277).

Orta Doğu'da, 19 uncu yüzyılda, Avrupa ihtirasları ve diplomasisi üzerinde Profesör Fisher'in fikirlerinin ana hatları (fasıl 23, s. 295-313) şudur: "... 19 uncu yüzyılda, Osmanlı işlerine ilgi gösteren Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan başka, bu yüzyıl sonlarında, Orta Doğu emperyalizminde, beşinci bir devlet olarak Almanya da katılıyordu. Bu beş devletin Orta Doğu politikaları birbirine aykırıydı.

⁴ Polonya'nın birinci paylaşılması 1772 de, ikincisi 1793 ve üçüncüsü de 1795 dedir.

Avusturya, Güneyden çevrilmemek için Rusya'nın İstanbul ve Boğazları kontrol etmesine ve Balkanlarda faydalar sağlamasına muhalifti. Osmanlı devletinin paylaşılmasında büyük parçayı elde edebileceğini ümit etmediği için Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur olmuştur. Fransa, Osmanlı devletine, ticaret, emperyalizm ve jeopolitik strateji, diplomasi, askerlik, deniz ittifakları ve kültür gelenekleri açısından bakıyordu. Haçlı seferlerinde, Doğu'da ve mukaddes yerlerdeki Lâtin Frank hareketleri ona, Orta Doğu'da bir tarihî ilgi yaratıyordu. Bunun için, Fransız kültürünün ve dilinin yayılmasına önem veriyordu. İngiltere, Doğu'da, Fransa'nın rakibi idi. Orta Doğu yollarına emniyetle yerleşebilen bir büyük devlet, ötekini yollarını kapayabilirdi. Napolyon devrine kadar İngiltere'nin Osmanlı işlerindeki alâkası sadece ticarî idi. 19 uncu yüzyılda ise, Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasını önlemek amacıyla, Türkiye'nin yaşamasını istemek zorunda kalmıştı. Avrupa'da kuvvet dengesi bunu gerektiriyordu. Bunun için, İngiltere de, Avusturya gibi, 19 uncu yüzyılda Osmanlı devletinin parçalanmasına muhalifti. Rusya, 18 inci ve 19 uncu yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun, en ısrarlı düşmanı idi. Rusya'nın istiklâl ve hâkimiyetini bütünlülebilmek için, Ruslara göre, boğazların, ellerinde bulunması gerekiyordu. Balkanlarda ve Kafkasya'da peyk Hıristiyan devletler yaratmak istiyorlardı. Rusya, Osmanlı devletinin, hemen parçalanmasına muhalif değildir. Fakat bu paylaşmada, İngiltere ve Fransa'nın bazı faydalar elde etmesini önlemek mülâhazasıyla zayıf bir Osmanlı devletinin kalmasını, o da, tercih ediyordu. 19uncu yüzyılda Osmanlı devleti, Batı Avrupa'nın bir iktisadî müstemlekesi haline gelmişti. Kapitülâsyonlar, bu süreci çabuklaştırmış ve zincirleri daha kuvvetlice sıkıştırmıştır. Kırım Harbi, Orta Doğu üzerinde derin tesirler yapmıştır. Avrupa umumi efkârında, Orta Doğu işlerine, birinci derecede önem verilmiye başlanmıştır. Paris andlaşmasıyla (1856), Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Avrupa devleti olduğu kabul olunmuştur. Abdülmecid'in ilân ettiği ıslâhat, Hıristiyanlar için de genişletilmiştir. Sırp ve Karadağ harpleri (1875-76) sonlarında Rus Çarı II inci Aleksandr ve Avusturya İmparatoru Fransa'ya Jozef, Türk ordusunun yenilmesi halinde, Avrupa'da Türk topraklarının paylaşılmasını Reichstad'da konuşular. Ayaklanma, Bulgaristan'a da sıçramıştı. Rusya ve İngiltere, bu anlaşmanın uygulanması zamanının geldiğine hükmettiler. Sırp-Osmanlı barışını ve Avrupa Türkiye'sinde yapılması düşünülen ıslâhat işini konuşacak konferansın, İstanbul'da toplandığı ilk günde (25 Aralık 1876) Osmanlı meşrutiyeti ilân olundu. Konferans bir iş yapamadan dağılıncı Rusya harb açtı (24 Nisan 1877), Berlin kongresi (13 Haziran - 13 Temmuz 1878), Ayastafanos (Yeşilköy) andlaşmasının (3 Mart 1878) Rusya'nın zafer meyvalarını azaltmış, umumî bir harb çıkmasına meydan vermeden "Şark meselesi"ni geçici olarak, yatıştırılmıştır.

II inci Mahmut ıslâhatının karakteri (fâsil 24 s. 315-323) Fransız ihtilâlinin ve 18 inci yüzyıl Avrupa "Aydınlanma" anlayışında değildi. Daha çok, başkent otoritesini kuvvetlendirmek ve genişletmek amacını güdüyordu. Abdülmecid'in ise, dış âlemden pek haberi yoktu. Bununla beraber Gülhane Hattı (1839), mal, can ve ırz masuniyeti vaat ettiği için Orta Doğu'da yeni bir devir başlangıcıdır. Gülhane hattı esaslarını tamamlamak isteyen Tanzimat hareketi, parasızlıktan ve geri kafalı idareciler yüzünden gerektiği gibi yürüyemiyordu. Bulgar, Ermeni, Rum ve diğer unsurlar

arasında uyanan milliyetçilik, İstanbul'da da tesirlerini gösteriyordu. Fakat, "vilâyetler" henüz bu cereyanı duymamışlardır. Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan unsurlar, ancak kendi kendilerini idare etmekle amaçlarına varabileceklerini anlamışlardı. Fuat, Âli ve Mithat paşalar gibi devlet adamlarının gayretlerine rağmen, hattı hümayun akim kalmıştı (s. 320). Avrupa'da 1858-1871 yılları arasındaki harbler Osmanlı devletini kendi haline bırakıyordu. Liyakatli adamların kıtlığından Abdülmecid'in ve Aziz'in gayretleri akim kalmıya mahkûmdu. Aziz, Avrupa gezisinden dönüşünde, yalnız sarayını Avrupakâri yaptı, saraylar dikti. "Türkiye, ıslâhat yerine iflâsa koşuyordu." 1875 de, borçların ödenemeyeceğinin açıklanması Avrupa kontrolünü getirmişti. "Kırım harbinden sonra artan Avrupa tesiri, Mithat Paşa'nın millet meclisi yoluyla yenileşme hareketi", Türkler için meyvalarını, ancak bir nesil sonra verebilmiştir (s. 323). Diğer taraftan, Rumeli'de Hıristiyan unsurlar, Osmanlı idaresinden kurtulmaya devam ediyorlardı. Bulgar kilisesi (kuruluşu 1870), Bulgar millî hareketini ateşliyordu. Makedonya bir Bulgar - Rum savaş alanına çevrilmişti. Türkler, iki unsur arasında sükün ve asayişi korumaya gayret ediyorlardı. 19 uncu yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı devleti için, dış hâdiselerden daha fazla, iç olaylar önemli sonuçlar vermiştir. Abdülhamid'in istibdadı yanında "Osmanlı borçları idaresi"nin garantisi altında 1880-1914 arasında, demiyolları, deniz fenerleri, tramvay, elektrik gibi maddi kalkınma tesisleri uygulanabilmiştir. Bunun yanında Abdülhamid'in istibdadı ve cehaleti devletin itibarını ve kuvvetini kırmıştır. Müsahhasızdı. "Zamanındaki dünya gelişmesini" anlıyamamıştır. İngiltere, Amerika ve Fransa'dan alınan gemiler Haliç'te çürütülmüş, özel olarak Alman subayları tarafından eğitimi düzene konulan orduya pratik eğitim yolları kapatılmış ve savaş hazırlıkları yaptırılmamıştır. Sansür ve hafiyelere rağmen, Abdülhamit idaresine karşı artan hoşnutsuzluğun önüne geçilememiştir. Türk mekteplerinde batı düşüncesinin yayılması bu huzursuzluğu arttırmış, öğretmen ve öğrencilerden bir çoğu Avrupa'ya kaçmışlardır. Mekteplerde okutulan Fransızca ve Almanca, onları Avrupa'nın 19 uncu yüzyıl fikirleriyle temasa getirmiştir. 20 inci yüzyıl başlarından itibaren, Türkiye'de subay ve hekimlerin, en çok idare başına getirilmelerinin sebebi budur. 19 uncu yüzyılın son yirmi yılı, Osmanlı İmparatorluğunda ağır iç ve dış olaylarla yüklü geçmiştir (Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi, Ermeni patırtıları, Girit ayaklanması, Türk-Yunan harbi ve Makedonya karışıklıkları). Bu olaylardan "Makedonya" Abdülhamid'in talihini tâyin eden bir problem olmuştur. "Makedonya Komitesi", muhtariyet yolundan Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak suretiyle Doğu Rumeli oyununu tekrarlamak istiyordu. Makedonya karışıklıkları, büyük devletlerin 1903 Mürtstag'da kararlaştırdıkları, jandarma ıslâhat programı yoluyla üç Rumeli vilâyetine yabancı kontrolü getirmişti. O vakite kadar, Türkiye'deki menfaati ihmal edilebilecek bir durumda olan Almanya, Makedonya ıslâhatına karışmamıştı. Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusunun ıslâha memur edilmesi (1883), Osmanlı ordusunun Alman mavez tüfekleriyle silâhlandırılması, Baron Hirsch'in Rumeli demiryollarını yapması, "Anadolu demir yolu Şirketi"nin, en nihayet "Bağdat Demir yolu" imtiyazının Almanlara verilmesi (1902), Alman İmparatorluğu'nu da, ticaret, banka ve demiryolu menfaatleri ile Orta Doğu'ya sokmuştur. Bu maddî gelişmeler, "Avrupa'nın hasta adamı"ni kurtaramamıştır. Almanya'nın, Orta Doğu'ya girmesi, İngiltere'yi ürkütüyordu. Bağdat demir yolu projesi ve

Almanya'nın Orta Doğu'da yerleşmesi birinci dünya harbi sebepleri arasında gösterilebilir (s. 333). Profesör Fisher, Genç Türkler bahsinde (fasıl 26 s. 338-348), Abdülhâmid'in baskı, istibdat ve kötü idaresine karşı Genç Türklerin içeride, Mustafa Kemal'in Suriye'deki siyasi faaliyetini, Genç Türklerin Paris ve Makedonya gruplarının "İttihat ve Terakki" adı altında birleşmelerini incelemiştir.

1908 Genç Türk ihtilâli (s. 340-341), karşı ihtilâl (s. 342), İtalyan harbi, İttihat ve Terakki politikası, Arnavutluk, Balkan harpleri ve Arap milliyetçiliği (fasıl 26 ve 27, s. 338-357) hakkındaki görüşleri kısaca aşağıda belirtildiği gibidir: "Abdülhâmit, 1908 Genç Türk ihtilâlinde kuvvete boyun eğmiş, fakat teslim olmamıştır. İttihat ve Terakki, programına göre, Abdülhâmid'i tahttan indirmek istiyordu. Fakat, cemiyet, kütleyi yetiştiremediği için önce bunu yapamadı. Halk "Yaşasın Hürriyet, kanunu esasi, yaşasın padişahımız, kahrolsun hafiyeler" diye bağırıyordu. Genç Türkler, hükümet işlerinde tecrübesiz ve sayıca azdılar. Karşı ihtilâlde, fetva ile Abdülhâmit, tahttan indirildi. İttihat ve Terakki, zamana uymayan her şeyi değiştirmek, bir millî şuur yaratmak istedi. Milliyetçi idiler. "Pan İslamizm", İttihat ve Terakki'yi düşüren sebepler arasındadır. Milliyetçilik, "Pan Türkizm" şeklinde göründü. Türkleştirmek politikası, Arnavutları ayaklandırmış, Rumeli'deki Hristiyan milliyetleri ümide düşürmüştür. Balkan harpleriyle Osmanlı devleti, Meriç nehrine kadar bütün Rumeli'yi kaybetmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın şahadetinden sonra hükümetin, başına yumuşak bir adam olan Mısırlı Prens Sait Halim Paşa getirilince, idare, Talât, Enver ve Cemal'den ibaret üç liderin eline geçmiştir. İhtilâl hareketinin teşkilâtçısı olan Talât bütün siyasi hayatı boyunca fakir ve mütevazı kalmıştır. Milliyetçiliğin kahramanlıklarına düşkün olan Enver, hareket adamı, çabuk karar verir. Almanya'nın yenilmezliğine inanmış. Almanya'nın müttefiki olarak, Osmanlı devletini harbe sokan Enver'dir. İktidara çıkınca gurura kapıldı ve gerçekten uzaklaştı. Kuruculardan olmamakla beraber İttihat ve Terakki'nin eski üyelerinden olan Cemal Paşa, üçlerin en zayıfı ve Genç Türklerin polisi olmuştur. Türk olmıyan siyasi cemiyetlere izin verilmediğinden Araplar gizli çalışmaya başladılar. El-Kah taniye adlı Arap cemiyeti, bir Türk-Arap İmparatorluğu kurmak emelini güdüyordu. Hicaz demir yolu olmasaydı, Mekke Emiri Şerif üzerindeki Türk hâkimiyeti daha çabuk sönerdi. 1914 başlarında Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah, Kahire'den geçerken Lord Kiçner'e babasının Türklere karşı isyan için, İngiltere'nin teklif ve yardımlarını müsait karşılayacağını kapalı olarak anlatmış. I inci harb, İngiliz vaitleri, Arap ayaklanmasını çabuklaştırmıştır.

IV üncü ve sonuncu kısım (s. 361-644), bugünkü Orta Doğu'ya ayrılmıştır. Kitabın, hemen yarısını tutan bu bölümde, onbeş fasıl çerçevesi içinde (fasıl 28-42) ilk çağlardan beri incelediği bütün Orta Doğu memleketlerinin bugünkü problemleri ve Orta Doğu'nun Batı-Doğu politikası içindeki durumu, Orta Doğu memleketlerinin kendi içlerindeki gelişmeleri ve millî meseleleri objektif olarak birer birer önümüze serilmiştir:

a) "İtilâf devletleri, Osmanlı savunma gücünün kolay yenileceğini sanmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayabilmek için merkez devletleriyle birleşmesini tercih etmişlerdir. I inci dünya harbi içinde Ermeniler, Van ve Erzurum bölgesinde isyan ederek, açık savaşlarla Rusya'ya yardım etmişler ve bazı bölgelerde Müslüman ahaliyi öldürmüşlerdir. 1915 Nisanında, Van'da bir Ermeni hükümeti

de kurulmuştur. Bu olaylar, 1915 ve 1916 Ermeni tehcirine yol açmıştır (Fasıl, 28 s. 361-366).

b) I inci dünya harbi içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için, İtilâf devletlerinin yaptıkları "gizli anlaşmalar"ı olduğu gibi anlatan Profesör Fisher "Bolşevikler, 1917 de yayınlayınca kadar, bu anlaşmaların, Şerif Hüseyin'den gizli tutulduklarını" kaydeder. Bunun gibi, Balfour'un, "Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasının İngiltere'ce iyi karşılanacağı"na dair olan demeci", Sykes-Picot ve Şerif Hüseyin - Mac Mahon anlaşmalarına aykırıdır. Bunun gibi, İtilâf devletlerinin, harb içinde yaptıkları anlaşmalar, Başkan Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihli barış programına uymaz. Müttefik zaferi sonunda imzalanan Mondros mütarekesinin 7 inci maddesi müttefiklere, Türkiye'nin kapılarını açmıştır (s. 369-372). İngiliz devlet adamı Asquith harb sonunda "hasta adam, bu defa, gerçekten ölmüştür. Dirilmesi mümkün değildir." diyebilmişti (s. 373-374).

c) Paris Barış konferansında Orta Doğu problemlerini inceleyen (Fasıl 29, s. 376-388) yazarın, konferansa giden İtilâf liderlerinin düşüncelerini bütün çıplaklığıyla anlatmaktadır: "Lloyd George Paris'e giderken Orta Doğu halkından ziyade, Britanya İmparatorluğu'nu düşünüyordu. Mısır, Irak, Arabistan, Filistin, İran, Kıbrıs, Kafkasya, İmparatorluğun harb mükâfatı idi. İstanbul ve Boğazlar, hiçbir suretle Fransa'ya verilmemelidir. Bütün Orta Doğu, Suriye ve Anadolu'nun bazı kısımları müstesna, İngiltere'nin bir iktisadi parçası olmalıdır. Clemanceau (Klemanso) Suriye'yi, Güney Anadolu'yu ister, Boğazlara hâkim olmayı düşünür. Wilson ise, 14 maddesini gerçekleştirme peşindedir. San-Remo konferansında, Wilson hastalanmıştı. Amerika, manda kabul etmiyordu. Rusya konferans dışında kalmıştı. İtalya da zayıftı. Orta Doğu işleri, İngiltere ve Fransa'nın elinde kalmıştı. En nihayet, müttefikler, 24 Nisan 1920 de, petrol boruları, Manda, Türk ve Araplara karşı müşterek davranış bakımından anlaşmışlardır.

San-Remo konferansının hazırladığı Sèvres-Osmanlı barışı tasdik olunmamış ve bu andlaşmanın Türklere ait hükümleri uygulanmadan hükümsüz kalmıştır. Bu işleri, Türk milleti bakımından, Lozan çözmüştür. Yalnız, San Remo anlaşmasının, Osmanlı devleti dışındaki Orta Doğu için koyduğu esaslar pek değişmemiştir (s. 380).

d) Türkiye'de İtilâf işgali konusunda, yazarın görüşleri: "İşgal başlayınca, İtilâf devletlerinin adaletsizlikleri, anlayışsızlıkları ve siyasi bilgisizlikleri çabuk anlaşıldı. Müttefik donanmasının himayesinde, İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkarılması, devrin bir faciasıdır. İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen Venizelos, Amerikan başkanı Wilson'u da kazanmıştır.

e) Türk milliyetçiliği, Mustafa Kemal, Türk-Yunan savaşı, Lozan ve Atatürk idaresinde Türkiye Cumhuriyeti hakkında, Fisher'in bazı fikirleri (s. 382-388): "Müttefikler, Avrupa'nın hasta adamının, I inci dünya harbindeki yenilgilerinden sonra girdiği Koma'dan kurtulup hayata kavuşamayacağına inanmışlardır. Anadolu içindeki millî hareketin, ölümden önceki hırılı ve ihtilâçlardan başka bir şey olmadığını sanıyorlardı. Sèvres andlaşması, bu görüşü aksettiriyordu. Hiçbir şerefli Türk bunu kabul edemezdi. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının "eşkiya" ve millî hareketin "dolandırıcılık" olarak damgalanması, şaşılacak bir gaflettir. İç ve dış düşmanlara karşı mücadele zorunda kalan Atatürk onları teker teker yenmiştir.

Modern Türk milliyetçiliği, 1919 ve 1920 de gün ışığına, Orta Anadolu yaylalarında gözlerini açmıştır. Onu, boğmak isteyen düşmanlara karşı açtığı İstiklâl savaşı, doğum sancılarıdır. 1920 Haziranından beri, müttefikler, İngilizlerin ısrarıyla, "Yunanistan'a, Türkiye'de müttefiklerin durumunu korumak, memleketi Kemalistlerden kurtarmak ve barış andlaşmasını, zorla Türklere kabul ettirmek vazifelerini yüklemiştir. Büyük ve nihai Türk zaferiyle, İngiltere'nin Türkiye'deki harb sonu politikası çökmüş, Lloyd George da birlikte sürüklenmiştir (s. 384-86).

Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci dünya harbine girdiği 29 Ekim 1914 den 9 yıl sonra Cumhuriyet ilân olunmuştur.

f) 30 uncu fasıldaki (s. 390-405) Atatürk idaresinde Türkiye Cumhuriyeti bahsinde bütün Türk devrimleri ve yeni Türk devletinin ana prensipleri objektif bir şekilde anlatılmıştır. Çok alâka çekici bu bahisten de şu bir akaç noktayı özet olarak vermek istedim: "Mustafa Kemal, Türk milleti için en uygun olanı ve hangi yoldan ona varılacağını en iyi kestirmiştir. Onun ihtirası, kendi şahsı için değil, milleti içindi. Çok sevilmesinin sebebi budur. O, Cumhuriyetten sonra, baş döndürücü bir hızla, Bolşeviklere değil, kesin olarak Batıya ve Batı demokratik geleneklerine yöneldi."

g) "Münbit Hilâl manda sistemi altında" başlıklı 31 inci fasılda (s. 407-424), Lübnan ve Suriye'de Fransız işgal ve manda idareleriyle Irak'ta İngiliz işgali ve bu bölgelerdeki Fransız ve İngiliz mandalarının karakteri incelenmektedir.

h) 32 inci fasıl -s. 426-445), Filistin ve Ürdün de Siyonizm ve Arap işleriyle bu bölgedeki İngiliz işgal ve manda işlerine ayrılmıştır.

j) 33 üncü fasılda (s. 448-761) birinci dünya harbinden ikinci dünya harbi başlarına kadar geçen süre içindeki Mısır ve Sudan, 34 üncü fasılda (464-474) Rıza Şah zamanındaki İran işleri gözden geçirilmiştir. II inci dünya harbi ve Orta Doğu başlıklı 35 inci fasılda (s. 476-491), ikinci dünya savaşında Türk tarafsızlığı, ikinci dünya savaşında Mısır'ın durumu ve Irak'daki huzursuzluklar, İran'ın müttefikler tarafından işgali problemleri yer almış bulunmaktadır. Türkiye'de demokrasi hareketine ayrılan 36 inci fasılda (s. 492-503) Boğazlar probleminin II inci dünya harbi içindeki gelişmesi, Truman doktrini, Türkiye ve Yunanistan'ın Nato'ya girişleri, Bağdat paktı ve Türkiye'de son iktisadi durumla eğitim meseleleri; İran'da, milliyetçilik - emperyalizm mücadelesini ele alan 37 inci fasılda da (s. 504-522), Sovyetlerin Azerbaycan'daki müdahaleleri, İran petrolünün karışık işleri 1958 yılına kadar anlatılmıştır. Dünya ölçüsünde bir önemi olan "Petrol ve Arap" işlerine ayrılan 38 inci fasılda (s. 534-546) Suudî Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'deki petrol kaynaklarının değerlendirilmesinden meydana çıkan siyasî, iktisadî ve içtimaî durum gözden geçirilmiştir. 39 uncu fasılda (s. 549-575) "Arap hilâli ve Arap birliği" başlığı altında Lübnan ve Suriye'de Fransız işgal ve mandasının sona ermesiyle meydana çıkan "Lübnan ve Suriye" cumhuriyetleriyle Irak kırallığının Kasım ihtilâliyle tarihe karışarak bu Arap devletinin de "Irak Cumhuriyeti" oluşu ve Arap Birliği" işlerine, 40 inci fasılda (577-604) Filistin'in bölünmesi, İsrail ve Haşimî Ürdün'deki son olaylar ve gelişmeler, 41 inci fasılda da (s. 608-642) Mısır - İsrail harbi, Mısır ihtilâli, Mısır Cumhuriyeti, Süveyş kanalının millileştirilmesi, Sina harbi, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Sudan işleri gibi önemli olaylar ve problemler incelenmiş bulunmaktadır.

42 inci ve son fasılda (s. 644-650), "Orta Doğu'da dünya alâkası" konusu tartışılmaktadır. Bu bahis, bütün kitabın ve bugünkü Orta Doğu'nun, yazarın görüşüne göre, bir özeti ve aynası olduğu için üzerinde biraz durmak gerekiyor: "... için den geçen ulaştırma yolları, üç dünya kıtasının (Avrupa, Asya ve Afrika) kavşağındaki coğrafi durumu, büyük petrol istihsalı (dünya istihsalinin yüzde yirmi biri) ve inanılmıyacak kadar bol petrol rezerveleri (dünya rezervinin yüzde 65 i) gözönüne getirilince Orta Doğu bölgesinin askerî önemi derhal anlaşılır. II inci dünya harbinden sonra, İsrail devletinin kuruluşu (1948) ve petrol istihsalinin büyük ölçüde artması, bu önemi arttırmıştır. Hava ulaştırmasının gelişmesi bu bölgenin önemini azaltmamıştır. 1956 Süveyş kanalı hâdiseleri bunun en açık bir delilidir. Çöllerden geçirilen yeni petrol boruları, bu petrol yolları etrafındaki bölgelere özel bir değer vermiştir. Bugün, İstanbul, Beyrut, Kahire, Hartum ve Tahran'da büyük hava meydanları yapılmıştır. Yazar, bundan sonra Orta Doğu milletlerinin bugünkü düşüncü ve davranışlarında önemli bir yer tutan milliyetçilik, emperyalizm düşmanlığı ve Batılaştırma ihtiraslarını incelemekte ve sonuncu problem hakkında şunları yazmaktadır: Orta Doğu'daki Batılaştırmaı tarif etmek çok güçtür. Doğululara göre, fennî bilgilerin ve teknik tatbikatının, yaşayışın, mümkün olduğu kadar çok safhalarına girmesi batılaştırmaıdır. Batılaştırmanın derecesi, bu girişin genişliğine dağılmasıyla ölçülür. Bir kaç on yıl içinde, makine, Orta Doğu'ya gelebilir. Fakat, bununla Orta Doğu halkının batılaştıracağı kesin değildir. Liderler, kendilerinin ve milletlerinin talihlerini, Türkiye'de ve İsrail'de olduğu gibi, Batı ile birleştirebilirler. Bazıları da menfaatlerinin Sovyet blokuna katılmakta olduğuna karar verebilirler. Bazıları da tarafsız bir politika güdebilirler. Bununla beraber, bugün, artık, bir milleti kendi arzusu hilâfına idare etmenin imkânı kalmamıştır. Arap mukavemeti karşısında petrolleri, Arabistan'dan Akdeniz'e akıtmak çok güçtür. Bunun için, Orta Doğu ahalisinin kalbini kazanmak gerekir. Orta Doğu halkı, kültürünün ve kabiliyetlerinin bilinmesini ve takdir edilmesini ve millî duygulara saygı gösterilmesini ister. 1950 ye kadar, Orta Doğu'nun batılaştırmasından şüphe edilebilirdi, fakat 1958 de Orta Doğu'nun geleceği daha az şüpheli olmuştur. Batılaştırma süreci, Orta Doğu'da ağır olsa da ileri gitmektedir."

Başka bir Amerikan tarihçisi de Batı kültürü bakımından Orta Doğu devletlerinden Türkiye'nin durumunu şu suretle değerlendirmiştir: "Türkiye'nin, Sovyet Rusya'ya karşı kafa tutması, emniyet mülâhazasına dayandığı kadar ideolojik kaynaklardan da ileri gelmektedir. Büyük bir kısmı Asya'da olan Türkiye temel itibarıyla Avrupalı olmuştur. Nasıl ki, Rusya Avrupa'da olduğu halde temel bakımından "Asyalı" kalmaktadır."⁵

Son söz ve mülâhazalarım: Geniş bir özeti ve bundan daha çok, Orta Doğu hakkındaki düşüncü ve görünüşü vermiye çalıştığım, Profesör Fisher'in 650 sahifelik değerli kitabı yazmaktan güttüğü amacına rahat rahat vardığını kabul ve ifade etmek benim için bir zevktir. Profesör, Amerikalılara, geçmişi, bugünü, kültürü, emelleri ve içinde bulunduğu çetin iktisadî ve siyasi mücadeleleriyle birlikte Orta Doğu'yu olduğu gibi tanıtmakta büyük bir başarı kazanmıştır. Kitap, kuru bir okul kitabı olmaktan çok uzaktır. Kendini zevkle okutturacak sürükleyici bir üslûpla yazıldığı

⁵ Harford L. Hoskins, 1958 The Middle East, s. 35.

için geniş kütleyi de ilgilendiren bir kılavuzdur. Tarihçilerimizin de, aydın Türk kütlesi için, yokluğunu gittikçe kendini hissettiren "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" ve "Orta Doğu Tarihi" gibi kitapları bir an önce çıkarmalarının zamanı geldiğini sanıyorum.

* * *

Profesör Fisher'in, kitabını yazarken, en güvenilir Batı kaynaklarına dayandığında ve çalışmalarında son derece titiz ve dikkatli davrandığında şüphe yoktur. Yazar, eserini hazırlamak için, çok çalışmıştır. Büyük bir emek ve uzun bir öğretim hayatının mahsulü olduğu için eserde ağır ve sakat yanlışlıklar, kasdî kötülükler yoktur. Bununla beraber "zaman ve mekân bakımından" bu kadar geniş bir konuyu inceleyen bir eserde, eserin ciddiliğine gölge getirmeyecek küçük yanlışlıkların bulunması tabii görülmelidir. Kitabın, ana hatlarıyla ne kadar doğru ve kusursuz olduğu mülâhazalarımın esasa dokunmamasından da anlaşılacaktır. Çok küçük mülâhazalarım şunlardır:

1. İkinci fasılda, Orta Doğu'nun, özel olarak Anadolu'nun prehistoryasına ve ilk çağ tarih ve kültürüne pek az yer verilmiştir (s. 10-11).

2. Şarkî Rumeli ile Bulgaristan'ın 1886 da birleştiği gösterilmiştir (s. 332). Bu birleşmenin tarihi 18 Eylül 1885 dir.

3. 31 Mart 1325 karşı ihtilâl, Gregoryen takvimine göre 14 Nisan 1909 olarak gösterilmiştir. (s. 342). 13 Nisan 1909 olacaktır.

4. Alman albayı Weber Çanakkale Boğazını kapattı, denilmektedir (362). Albay Weber, ne 1914 de, ne de daha sonra Boğazlarda bir vazife görmüştür. Bu Alman subayı, 1915 Gelibolu çıkarmasında, bir süre, karada, Seddülbahir cephesine kumandanlık etmiştir. Çanakkale Boğazı, başkumandan Enver Paşa'nın emriyle 4 Ağustos 1914 de kapatılmıştır.

5. Birinci Marne meydan muharebesinde Alman yenilgisinden sonra Alman umumî karargâhı Sivastopol ve Odesa'yı topa tutmak üzere Amiral Souchon'la Yavuz ve Midilli'yi gönderdiği (28 Ekim 1914) yazılmıştır (s. 362). Bu nokta da aydınlatılmıya muhtaçtır. Yavuz ve Midilli, Marne meydan muharebesinden (5-9 Eylül 1914) bir ay önce (10 Ağustos 1914) Çanakkale Boğazından geçerek İstanbul önüne gelmişlerdir. Karadeniz Rus limanları da, yine Enver Paşa'nın yazılı emriyle, 29 Ekim 1914 günü topa tutulmuşlardır.

6. Türkiye'nin resmen harbe girmesiyle, Türk hareketleri ve işleri üzerindeki Alman hâkimiyeti üstün bir dereceyi bulmuştur. Genaral von Sanders orduyu, Amiral Souchon Donanmayı idarelerine aldılar. . . Harb ilerledikçe Türkiye Alman himayesine girmiştir (363). Bu yargı da, bizce pek isabetli görünmüyor. Genel olarak, Türkiye'deki Alman nüfuzu, gerçekten pek daha yüksek görülmüştür. Bununla beraber, Türk başkumandanlığının, Alman umumî karargâhının tesirinde kaldığı ve müttefik olarak iki memleket ve ordu arasında sıkı işbirliği kurulmuş olduğu inkâr olunamaz. Osmanlı devleti, iktidardakiler isteselerdi, tarafsız bir politika güdebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu iki Alman harb gemisinin İstanbul önüne gelişlerinden sonra dahi uzun müddet harbe sürüklenmeyecek kadar, kuvvetli idi. Harbin, üçüncü ve dördüncü yıllarında, Osmanlı devleti, merkez devletlerinden ayrı olarak İtilâf zümresiyle, kendi başına, barış yapmak imkânına da sahipti. Ne çare ki Osmanlı

başkumandanı, Almanya'nın yenilmezliğine inandığı için, batıncıya kadar ittifakına sadık kalmıştır. Amiral Souchon'un Osmanlı donanmasına kumanda ettiği doğrudur. General Liman von Sanders ise, bütün orduya değil, sadece, harb boyunca bir Osmanlı ordusuna kumanda etmiştir (sırasıyla İstanbul'da 1 inci, Gelibolu yarımadasında 5 inci ve Filistin'de Falkenhayn'dan sonra Yıldırım ordular grubu).

7. Gelibolu'da ağır kayıplara uğrayan İngiliz-Fransız kuvvetleri, Ağustosta İtalyanların katılmasından sonra, iki defa, Bağazı zorlayıp geçecek hale gelmişlerdi (s. 363). Gerçekte İtalya, 23 Mayıs 1915 de merkez devletlerinden ayrılarak önce Avusturya ve 21 Ağustos 1915 de Türkiye'ye harb ilân etmiş, fakat, Gelibolu harekât alanına hiçbir İtalyan deniz ve kara kuvveti gelmemiştir.

8. Brest-Litovsk andlaşmasının, Osmanlı devletine Batum, Kars ve Ardahan'ı verdiği yazılırken Gürcü ve Alman kuvvetlerinin Batum'u geri alarak Türkleri buraya sokmadıkları kaydedilmiştir (s. 363). Batum, bu anlaşmaya göre, Osmanlı ordusu tarafından 14 Nisan 1918 de işgal ve Mondros mütarekesinden sonra 26 Aralık 1919 da boşaltılmıştır. Bu hareketlerde, Almanya'nın etkisi yoktur.

9. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan yüksek komiserleri İstanbul'a gelmişler ve şehirdeki dört bölgenin sorumluluğunu üzerlerine almışlardır (s. 381). Yüksek komiserler, İstanbul'daki Osmanlı hükümeti nezdinde kendi hükümetlerini temsil etmekte olduklarından işgal sahaları içine yalnız İstanbul değil, bütün Osmanlı devleti de giriyordu.

10. Ferit Paşa kabinesi Eylülde uzaklaştırılmış ve yerine Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur (s. 382). Ferit Paşa kabinesi, Eylülde değil, 2 Ekim 1919 da çekilmiştir.

11. Mustafa Kemal 1880 da Selânik'te doğmuştur (s. 383). Atatürk'ün doğum tarihi 13 Mart 1881 dir.

12. 1920 ilk baharında Mustafa Kemal Fransızları Haleb'e geri attı ve Mayıs'ta bir mütareke ile onları harb dışı çıkardı (s. 384). Gerçekte, Fransızlarla, Mustafa Kemal, 30 Mayıs 1920 de, ancak 18 Haziran 1920 gününe kadar süren kısa bir mütareke yapmıştır. Fransızlarla güneyde çarpışma, Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 Türk-Fransız anlaşmasına kadar devam etmiştir.

13. "Mustafa Kemal, Doğuya dönerek Bolşeviklerin yardımıyla Ermenileri yendi (s. 384)". Doğu'da, Ermenilerin yenilmesi Bolşeviklerin yardımıyla olmamıştır. Tersine, Doğu'daki Türk zaferi, Menşevik Ermenileri Bolşeviklerin kucağına atmıştır.

14. "Gümrü andlaşması, Batum'u Türkiye'ye bırakmıştır (s. 384). 2 Aralık 1920 Gümrü anlaşmasının Batum'la bir ilgisi yoktur. Bir Gürcü şehri olan Batum, Türk kuvvetleri tarafından 11 Mart 1921 işgal edilmiş iken Moskova andlaşmasıyla (16 Mart 1921) Gürcülere bırakılmıştır.

15. "Mart 1921 de, Mustafa Kemal, İtalyanlarla, Antalya ve Kuşadası'nın boşaltılması karşılığı, İtalya'ya iktisadî faydalar sağlayan bir anlaşmaya varmıştır (s. 384). Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in, İtalya ile yaptığı 12 Mart 1921 anlaşması, meclise arzedilmiye lüzum kalmaksızın, Mustafa Kemal Paşa tarafından geri bırakılmıştır. Lozan'a kadar, Anadolu ile İtalya arasında hiçbir siyasî ve iktisadî anlaşmaya varılmamıştır.

16. "Franklin-Bouillon, gönderildiği Ankara'da, Ekim 1921 de, Fransa ile milliyetçi Türk hükümeti arasında gizli bir barış ve dostluk anlaşması imzalanmıştır. Mustafa Kemal'in zaferini önceden sezen Fransa, Anadolu'nun zengin kaynaklarının geliştirilmesine katılmak için Türkiye'yi gayri resmî olarak tanıdı (s. 385), Ankara anlaşmasının gizli bir tarafı yoktur. Bu anlaşma o vakit bütün gazetelerde yayınlanmıştı. Bununla, Fransa, Türkiye Büyük Millet Meclisini resmî olarak tanımış oluyordu.

17. "Sakarya hatları üzerindeki yarma 26 Ağustos 1922 de vuku bulmuştur ve bozgun, 30 Ağustos Dumlupınar meydan muharebesinden sonra umumilemiştir. General Trikopis ve karargâhı 2 Eylülde esir edildi. Mustafa Kemal 11 Eylülde İzmir'e girdi (s. 385-86)." Bu anlatışta Sakarya muharebesiyle (23 Ağustos - 11 Eylül 1921) büyük taarruzun (26-30 Ağustos 1922) birbirine karıştırıldığı görülüyor. Türk büyük taarruzu, Sakarya muharebelerinden bir yıl sonra Afyon Cephesinde başlamış (26 Ağustos 1922) ve 30 Ağustos 1922 başkumandan muharebesiyle kesin Türk zaferiyle bitmiştir. Mustafa Kemal, kendisi İzmir'e, 10 Eylül 1922 de girmişti. Türk ordusu ise ondan bir gün önce 9 Eylül 1922 İzmir'e varmıştır.

18. "Osmanlı hanedanı, Türkiye'den çıkarılmış ve şer'î mahkemeler kaldırılmıştı. Şer'îye ve evkaf vekâletinin vazifeleri, doğrudan doğruya Başvekâlete bağlı olarak yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmişti, bu suretle Başvekil, örtülü bir şekilde halife olmuştu (s. 392)." Diyanet İşleri Başkanlığının Başvekâlete bağlı olması, hiçbir vakit Başvekilin, halifelîği üzerine alması anlamına gelemmez. Ankara Aralık 1959

TEVFİK BİYİKLİOĞLU